

Foreign direct investment (FDI) and sustainable development of Iran after the Islamic revolution

Seyyed Gholamhossein mousavi¹, Jalal dorakhshah^{2*}, Reza Shirzadi³

1. Department of Law and Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad university, Karaj, Iran.
2. Department of Islamic Education and Political Science, Imam Sadiq University (AS), Tehran, Iran.
3. Department of Law and Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad university, Karaj, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 247-266

Article history:

Received: 30 Sep 2023

Edition: 9 Dec 2023

Accepted: 12 Feb 2024

Published online: 23 Mar 2024

Keywords:

Foreign Direct Investment, Development, UNCTAD, Development Model of Foreign Investment.

Corresponding Author:

Jalal dorakhshah

Address:

Iran, Tehran, Imam Sadiq University (AS), Department of Islamic Education and Political Science

Orchid Code:

3336-5463-0008-0009

Tel:

091230040615

Email:

j.dorakhshah@yahoo.com

ABSTRACT

Background and Aim: Foreign direct investment (FDI) is one of the most important resources for governments to achieve the goals of development documents, in addition to the advantages it brings. Considering the role of FDI in the economy, the purpose of this article is to review the status of FDI in Iran and identify its strengths and weaknesses.

Materials and Methods: This article is descriptive and analytical. The materials and data are qualitative and data collection was used to collect the materials.

Ethical considerations: In writing the article, the originality of the texts, honesty and trustworthiness have been made.

Results: Despite the preparation of six 5-year development plans in our country after the Islamic revolution, comparing the amount of resources foreseen in development resources from the foreign investment location with the amount of resources realized from this location, shows that a small percentage of the resources predicted in these plans have been realized.

Conclusion: The continued presence and competitiveness of our country in the field of foreign investment, in addition to international rules, requires achieving a specific and practical model for the realization of national development. Therefore, the non-fulfillment of this importance in the upstream documents, despite being located in the geopolitical region, having primary sources of oil and gas, and a relatively large market, makes the need for a serious review of strategic and development policies in this area a hundredfold.

Cite this article as:

mousavi G, dorakhshah J, Shirzadi R. *Foreign direct investment (FDI) and sustainable development of Iran after the Islamic revolution..* Economic Jurisprudence Studies. 2024.

فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره ششم، شماره اول، بهار ۱۴۰۳

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) و توسعه پایدار ایران بعد از انقلاب اسلامی

سیدغلامحسین موسوی^۱، جلال درخشه^۲، رضا شیرزادی^۳

۱. گروه حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

۲. گروه معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

۳. گروه حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) علاوه بر مزیت‌هایی که با خود به همراه دارد، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع دولت‌ها برای دستیابی به اهداف اسناد توسعه‌ای است. با توجه به نقش FDI در اقتصاد، هدف از این مقاله، مروری بر وضعیت FDI در ایران و شناسایی نقاط ضعف و قوت آن است. مواد و روش: این مقاله از نوع توصیفی تحلیلی می‌باشد. مواد و داده‌ها کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب استفاده شد. **ملاحظات اخلاقی:** در نگارش مقاله اصالت متون، صداقتداری و امانتداری شده است.

یافته‌ها: علی‌رغم تدوین شش برنامه ۵ ساله توسعه‌ای در کشورمان پس از انقلاب اسلامی، مقایسه میزان منابع پیش‌بینی شده در منابع توسعه‌ای از محل سرمایه‌گذاری خارجی با میزان منابع تحقق‌یافته از این محل، نشان می‌دهد که درصد اندکی از منابع پیش‌بینی شده در این برنامه‌ها تحقق‌یافته است.

نتیجه: ادامه حضور و رقابت‌پذیری کشورمان در حوزه سرمایه‌گذاری خارجی، علاوه بر قواعد بین‌المللی، نیازمند دستیابی به الگویی مشخص و کاربردی برای تحقق توسعه ملی است. لذا عدم تحقق این مهم در اسناد بالادستی با وجود قرار گرفتن در منطقه ژئوپلیتیکی، برخورداری از منابع اولیه نفت و گاز و بازار نسبتاً بزرگ، لزوم بازنگری جدی در سیاست‌های راهبردی و توسعه‌ای در این حوزه را صدچندان می‌کند.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۲۴۷-۲۶۶

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۹/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۴

واژگان کلیدی:

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، توسعه، کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل متحد، مدل توسعه‌ای سرمایه‌گذاری خارجی

نویسنده مسئول:

جلال درخشه

آدرس پستی:

ایران، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، گروه معارف اسلامی و علوم سیاسی.

تلفن:

091230040615

کد ارکید:

3336-5463-0008-0009

پست الکترونیک:

j.dorakhshah@yahoo.com

۱. مقدمه

هنگام ارزیابی مزایای بالقوه سرمایه‌گذاری خارجی، سرمایه‌گذاران همیشه به دنبال منابعی هستند که در کشور خودشان کمیاب است. در مقابل، بسیاری از اقتصادهای توسعه‌یافته به دنبال کشورهایی با الزامات توسعه‌ای کم‌تر هستند. اغلب انگیزه اصلی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) است که صنایع آلاینده را به کشورهای دیگر منتقل می‌کند. با توجه به گزارش سرمایه‌گذاری جهانی ۲۰۲۲ منتشر شده توسط کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل متحد (UNCTAD) جریان‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اروپا (و به طور کلی کشورهای توسعه یافته) در گذر زمان به پایین‌ترین سطح خود در سال ۲۰۲۱ رسید. همچنین، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اتحادیه اروپا (EU) بین سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ تا ۷۳٪ کاهش یافت؛ حال این سؤال مطرح می‌شود که آیا توسعه پایدار موجب کاهش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است؟ شواهد عددی می‌توانند توضیحی برای کاهش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی باشند که به گفته مرکز آمار اتحادیه اروپا (Eurostat) در سال ۲۰۲۲، از ۹۸.۶ درصد تولید ناخالص داخلی در سال ۲۰۱۸ به ۹۶.۷ درصد در سال ۲۰۲۱ کاهش یافته است.

در حالی که کشورهای توسعه یافته اغلب به دلیل استانداردهای توسعه‌ای بالاتر، مانند حاکمیت قانون، حقوق مالکیت و کارایی نظارتی ترجیح داده می‌شوند، کشورهای در حال توسعه نیروی کار فراوان و اغلب الزامات و استانداردهای زیست محیطی کمتری دارند که نوعی مزیت نسبی برای صنایع آلاینده است. طبق گزارش مرکز آمار اتحادیه اروپا (۲۰۲۲)، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به کشورهای اتحادیه اروپا نیز از ۱۱۶.۱٪

در سال ۲۰۱۸ به ۱۱۴.۶٪ در سال ۲۰۲۱ کاهش یافته است که عمدتاً به دلیل کاهش سرمایه‌گذاری مستقیم از کشورهایمانند هلند، آلمان، ایرلند و انگلستان بوده است. از طرفی کاهش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به یک نگرانی جدی برای کشورهای توسعه یافته تبدیل شده است و دولت‌هایشان در حال حاضر گام‌های مهمی برای جذب سرمایه‌گذاری از طریق مشوق‌های جدید (به ویژه برای بخش تولید) برمی‌دارند. کشورهای اتحادیه اروپا همچنین امیدوارند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را از طریق تمرکز بر توسعه پایدار جذب کنند. طبق گزارش کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل متحد (۲۰۲۲)، این انتظار غیرمنطقی نیست زیرا بیش از ۶۰٪ سرمایه‌گذاری مرتبط با تغییر اقلیم، به ویژه برای پروژه‌های انرژی تجدیدپذیر و بهره‌وری انرژی، به سمت کشورهای توسعه یافته هدایت شده است. از طرفی، با نگاهی اجمالی به روند تاریخی جذب سرمایه‌گذاری خارجی در ایران مشاهده می‌شود تا قبل از سال ۱۳۱۰ سرمایه‌گذاری خارجی چندانی در کشور صورت نمی‌پذیرفت و مقررات خاصی هم در این حوزه وجود نداشت و دولت‌های قدرتمند از جمله روس و انگلیس توانستند با استفاده از ضعف دولت مرکزی و به‌کارگیری قدرت نظامی، قراردادهای یک‌طرفه سرمایه‌گذاری را به نفع خود منعقد نمایند. از سال ۱۳۳۴ و با تصویب قانون جلب و حمایت از سرمایه‌های خارجی توسط مجلس شورای اسلامی میزان سرمایه‌گذاری خارجی در ایران با رشدی معادل ۴۴٪ در سال از ۳ میلیون ریال در سال ۱۳۳۶ به ۶۲۳۵ میلیون ریال در سال ۱۳۵۷ رسید. با وقوع انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی و تحریم‌های اعمال‌شده علیه ایران و پیامدهای مترتب آن یعنی کاهش ثبات سیاسی،

۴. یافته‌ها

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی علاوه بر مزیت‌هایی که با خود به همراه دارد از جمله اشتغال، انتقال دانش فنی، دسترسی به بازارهای جهانی، افزایش بهره‌وری کالاهای داخلی و غیره، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع دولت‌ها برای دستیابی به اهداف اسناد توسعه‌ای است؛ ولی علی‌رغم تدوین شش برنامه ۵ ساله توسعه‌ای در کشورمان پس از انقلاب اسلامی و مقایسه میزان منابع پیش‌بینی‌شده در منابع توسعه‌ای از محل سرمایه‌گذاری خارجی با میزان منابع تحقق‌یافته از این محل نشان می‌دهد که درصد اندکی از منابع پیش‌بینی شده در این برنامه‌ها تحقق یافته است. تحولات اقتصاد جهانی در چهاردهه اخیر حاکی از آن است که رقابت تنگاتنگی برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی بین کشورهای در حال توسعه در جریان است که دو پدیده در فراگیر شدن این رقابت اثرگذار بود:

۱- فروپاشی اردوگاه شرق سابق و الحاق کشورهای آن به بازارهای جهانی از جمله اقتصادهای مهمی مانند چین، روسیه، آلمان شرقی، لهستان، ویتنام و غیره.

۲- تحول در رویکرد بسیاری از کشورهای در حال توسعه که سال‌ها استراتژی صنعتی شدن از مسیر جایگزینی واردات و حمایت از اقتصاد داخلی (اقتصاد تعرفه‌ای) را دنبال می‌کردند و با تغییر نگرش، رویکرد توسعه صادرات، باز کردن اقتصاد و تعامل با اقتصاد جهانی را در پیش گرفتند.

از این رو مشاهده می‌شود که کشورهای صنعتی و در حال توسعه برای دستیابی توسعه همه جانبه و روزافزون خود رقابت تنگاتنگی را در حوزه جذب سرمایه‌گذاری خارجی دنبال می‌کنند. اینکه در چه زمینه‌هایی به سرمایه‌گذاری خارجی نیاز داریم و

اقتصادی و اجتماعی و غیره میزان جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی کاهش یافت و در ادامه دولت‌های وقت سعی نمودند با تنظیم شش برنامه کلان توسعه‌ای، از اولین آن که برای سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲ تدوین گردید تا آخرین آن که در دست اجراست، سیاست‌ها و برنامه‌های خود را برای جذب سرمایه‌های خارجی به عنوان بخشی از راهبرد کلان و درازمدت توسعه‌بخشی کشور اعمال نمایند. بنابراین قابل مشاهده است سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران از روند با ثباتی برخوردار نبوده است و بر این اساس بررسی و تحلیل آن و تبیین ارتباط آن با توسعه پایدار می‌تواند دید روشنی برای سیاست‌گذاران این حوزه فراهم آورد. لذا هدف از این تحقیق تحلیل ارتباط سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با توسعه پایدار ایران بعد از انقلاب اسلامی است. مرور بر مطالعات پیشین در این حوزه نشان می‌دهد عمده مطالعات به بررسی رابطه فوق از منظر تحلیل‌های آماری و رگرسیونی پرداخته‌اند و یا عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را بررسی نمودند و مطالعه‌ای که به تحلیل و ارزیابی رابطه مذکور بر اساس واقعیات موجود پردازند بسیار اندک است. لذا ضمن اینکه این امر به‌عنوان نوآوری تحقیق حاضر مطرح است، در این مطالعه تلاش شد به عنوان یک خلأ مطالعاتی مرتفع گردد.

۲. مواد و روش‌ها

مقاله حاضر توصیفی تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

۳. ملاحظات اخلاقی

در این مقاله، اصالت متن، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

توصیف می‌شود. نارولا (۲۰۱۲) سرانه تولید ناخالص داخلی، ثبات اجتماعی و سیاسی، حاکمیت قانون و شفافیت را به‌عنوان مشوق‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در نظر می‌گیرند. شهباز و همکاران (۲۰۱۸) مطرح می‌کنند که توسعه مالی یک عامل جذاب برای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است، زیرا به سطح کلی توسعه و ثبات اقتصادی یک کشور مرتبط است. نارولا (۲۰۱۲) معتقد است که اندازه بازار داخلی یک کشور، در دسترس بودن نیروی کار ماهر و دستمزد نیروی کار همگی بر تصمیمات سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر می‌گذارند و می‌تواند از طریق مقررات دوستانه سرمایه‌گذاری و مشوق‌های مالیاتی جذب شود. دولیس و همکاران (۲۰۲۰) نتیجه می‌گیرند که برای یک کشور توسعه‌یافته که به دنبال سرمایه‌گذاری است، درآمد، اندازه و پتانسیل بازار و باز بودن تجاری حیاتی است، درحالی‌که برای کشورهای درحال توسعه که به دنبال سرمایه‌گذاری هستند، هزینه‌های نیروی کار اهمیت بیشتری دارند.

علاوه بر تأثیر مستقیم عوامل فوق در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، این عوامل بر تصمیمات کشور هدف نیز تأثیر می‌گذارند. به طور خلاصه، جذابیت کشورها به توانایی‌های آنها بستگی دارد (صادقی و همکاران ۲۰۲۰). در مورد اقتصادهای پیشرفته، همان طور که وانگ و کافوروس (۲۰۰۹) اشاره کردند، پیشرفت فن‌آوری و موجودی سرمایه انسانی (موجودی دانش) جذابیت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را افزایش می‌دهد؛ زیرا دستیابی به مزایای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از طریق انتقال تکنولوژی، به توانایی نیروی کار، اجرا و اتخاذ فن‌آوری‌های پیشرفته بستگی دارد (فاگبمی و اوسینوبی

در کدام صنعت و فعالیت باید از سرمایه بین‌المللی استفاده کنیم را استراتژی‌های توسعه کشور و چیدمان صحیح منابع ملی تعیین می‌کند که جذب سرمایه‌های خارجی یک مؤلفه مهم و تأثیرگذار در آن می‌باشد. کنفرانس تجارت و توسعه ملل متحد (آنکتاد)، چارچوب جامع سیاست‌گذاری سرمایه‌گذاری خارجی برای دستیابی به توسعه را از یک سو مطلوب نمودن محیط سرمایه‌گذاری و از سوی دیگر سرمایه‌گذاری در چارچوب قانونی برای تحقق توسعه ملی می‌داند که به نظر می‌رسد ادامه حضور و رقابت‌پذیری کشورمان در این حوزه علاوه بر قواعد بین‌المللی نیازمند دستیابی به الگویی مشخص و کاربردی برای تحقق توسعه ملی است. لذا عدم تحقق این مهم در اسناد بالادستی باوجود قرار گرفتن در منطقه ژئوپلیتیکی، برخورداری از منابع اولیه نفت و گاز و بازار نسبتاً بزرگ در کشورمان، لزوم بازنگری جدی در سیاست‌های راهبردی و توسعه‌ای در این حوزه را صد چندان می‌کند.

۵. بحث

در این قسمت به ابعاد مختلف سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رابطه آن با توسعه پایدار پرداخته شده است:

۵-۱. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و مبانی آن
سرمایه‌گذاری خارجی فرآیندی است که در آن اشخاص یک کشور (کشور منبع) به منظور کنترل تولید، توزیع و دیگر فعالیت‌های یک شرکت در کشور دیگر (کشور میزبان) و به منظور کسب منافع بلندمدت، سرمایه‌گذاری کرده و مالکیت برخی از دارایی‌ها را کسب می‌کنند (هائو و همکاران ۲۰۲۰، ۱۱۵). از نظر آست و همکاران (۲۰۲۰) سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی جریان‌های سرمایه از یک نهاد در یک کشور به نهادی در کشور دیگر

و تجارت آزاد و حذف مقررات دولتی زائد و انحراف قیمت‌ها، تأثیر مثبتی بر توسعه اقتصادی کشور سرمایه پذیر دارد. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی عاملی در انتقال سرمایه، فن‌آوری و مدیریت کارآمد است و منجر به افزایش رفاه اجتماعی می‌شود. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی منجر به انتقال دانش فنی، توسعه منابع انسانی، توسعه مهارت‌های مدیریتی، گسترش تجارت خارجی و دسترسی به بازارهای جدید صادرات و در نتیجه افزایش بهره‌وری اقتصاد می‌شود. آن‌ها همچنین رقابت بین دانش فنی جدید و موجود، تنوع بخشیدن به صادرات کشور میزبان و بهبود بهره‌وری عوامل را ایجاد می‌کنند (دلیس و همکاران، ۲۰۲۰، ۲۶).

به گفته دی مللو (۱۹۹۷)، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نه تنها از طریق انتقال فن‌آوری و دانش مدیریت بر موجودی سرمایه داخلی تأثیر می‌گذارد، بلکه اثرات مثبتی بر رشد بهره‌وری نیز دارد. مطالعات نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی دارد چرا که شرایطی مانند مهارت‌های نیروی کار، ثروت بالا و بازارهای مالی توسعه یافته برآورده می‌شوند. (آلفارو و همکاران ۲۰۰۸، ۳۵۹). سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌تواند سرمایه اضافی برای پس‌انداز و رشد سرمایه را فراهم کند. از سوی دیگر، می‌تواند رشد اقتصادی را از طریق فراوانی دانش و اثرات کارایی بازار افزایش دهد (گریما ۲۰۰۵، ۲۹۹).

۵-۱-۱. مبانی تجربی تأثیر سرمایه‌گذاری

مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی
سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اثرات منفی نوسانات رشد اقتصادی را کاهش می‌دهد، در حالی که سایر جریان‌های مالی در برخی مواقع اثرات منفی نوسانات رشد را افزایش می‌دهند.

۲۰۲۰). برخی مطالعات بر نقش سرمایه انسانی و قابلیت‌های تولیدی کشورهای میزبان تمرکز کرده‌اند. ملان - لاوادی و همکاران (۲۰۱۸) مطرح می‌کنند که کمبود کارگران واجد شرایط باعث می‌شود یک کشور با احتمال کمتری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را جذب کند. با این حال، کشورهایی با همان سطح سرمایه انسانی ممکن است سطوح متفاوتی از جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته باشند، چرا که سرمایه‌گذاران مستقیم خارجی به دنبال منافع مالی یا ثبات اقتصادی می‌باشند (صادقی و همکاران، ۲۰۲۰).

کشورهای توسعه یافته علی‌رغم داشتن کارگران واجد شرایط، جایگاه خود را به عنوان مقاصد سرمایه‌گذاری از دست داده‌اند (دلیس و همکاران، ۲۰۲۰). فراتر از این که عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در طول زمان تغییر کرده‌اند، جذابیت رو به کاهش کشورهای توسعه یافته به عنوان مقصدی برای سرمایه‌گذاری خارجی می‌تواند ناشی از مقررات توسعه‌ای سختگیرانه‌تر آن‌ها باشد که برای رسیدن به اهداف توسعه پایدار معرفی شده‌اند. زمانی که پایداری وارد معادله می‌شود، سرمایه انسانی قدرت و نفوذ قابل توجهی در رسیدن به اهداف توسعه پایدار و جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارد (فاگبمی و اوسینوبی، ۲۰۲۰، ۴۱). ظرفیت بالای نیروهای کاری در برخی کشورها برای یادگیری و جذب دانش و فن‌آوری‌های جدید، به این معنی است که آن‌ها می‌توانند استفاده بهتری از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای اتخاذ و اجرای سریع فن‌آوری‌های جدید داشته باشند (مارکوس و کاتانو، ۲۰۲۰، ۱۱۳). سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از طریق خصوصی‌سازی شرکت‌های دولتی، ترویج صادرات

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی سهام سرمایه و رشد اقتصادی را از طریق مهارت‌های مدیریتی، ایده‌ها و تنوع در کالاهای سرمایه‌ای جدید و معرفی فن‌آوری‌های جدید از جمله روش‌های تولید جدید افزایش می‌دهد (ابقایی، ۲۰۱۶، ۳۹). سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نه تنها به افزایش سرمایه‌گذاری و در نتیجه رشد و توسعه اقتصادی کمک می‌کند بلکه می‌تواند فن‌آوری‌های پیشرفته را به کشور میزبان انتقال دهد و به تدریج منجر به افزایش قابلیت‌های تکنولوژیکی شرکت‌های کشور میزبان شود. شرکت‌ها با کمک سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از فن‌آوری‌های پیشرفته‌تر و روش‌های مدیریتی جدید در فرآیند تولید استفاده می‌کنند و در نتیجه بهره‌وری و رشد خروجی بالاتری دارند. با افزایش سهم شرکت‌های خارجی در اقتصاد میزبان، بهره‌وری همه عوامل در سطح کلان اقتصاد افزایش می‌یابد و این بهبود در بهره‌وری نتیجه مستقیم جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است (ژانگ ۲۰۰۱، ۱۸۱). علاوه بر این، جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اثرات سرریز بر انتقال دانش فنی و روش‌های مدیریت جدید از شرکت‌های خارجی به شرکت‌های داخلی دارد. حضور شرکت‌های خارجی در اقتصاد یک کشور، رقابت در بازارهای داخلی آن کشور را افزایش می‌دهد. رقابت، شرکت‌های داخلی را مجبور به افزایش بهره‌وری و نوآوری یا معرفی تکنولوژی‌های جدید می‌کند. در نتیجه، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌تواند به‌عنوان منبع اصلی انتقال فن‌آوری‌های مدرن شناخته شود.

البته هیچ اجماعی در مطالعات تجربی مبنی بر اثرگذاری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی وجود ندارد. برخی مطالعات یک رابطه مثبت بین توسعه اقتصادی و سرمایه‌گذاری مستقیم

خارجی و برخی دیگر یک رابطه منفی یافته‌اند و با این حال، برخی دیگر هیچ رابطه معنی‌داری ارائه ندادند. بورنسزین و لی (۱۹۹۸) سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در دوره زمانی ۱۹۸۹ - ۱۹۷۰ را در ۶۹ کشور در حال توسعه مطالعه کردند. نتیجه این مطالعه این است که تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی کشورهای با سطح معینی از سرمایه انسانی مثبت است. آیتکن و هریسون (۱۹۹۹) دوره ۱۹۷۹ - ۱۹۸۹ را در ونزوئلا مورد بررسی قرار دادند. این مطالعه دریافت که هیچ انتقال تکنولوژی مثبتی از شرکت‌های خارجی به شرکت‌های داخلی در ونزوئلا وجود ندارد. ژانگ (۲۰۰۱) تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی در کشورهای آمریکای لاتین و آسیای شرقی را مورد مطالعه قرار داد. با توجه به نتایج، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر مثبتی بر توسعه اقتصادی در تایوان، اندونزی، هنگ‌کنگ، سنگاپور و مکزیک دارد. کارکوچ و لوین (۲۰۰۲) دریافتند که هیچ اثر قابل توجهی در کشورهای توسعه یافته یا در حال توسعه برای دوره ۱۹۶۰ - ۱۹۹۵ وجود ندارد. روی و همکاران (۲۰۰۶) تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی در ایالات متحده را بررسی کردند. براساس نتایج این مطالعه، رابطه مثبت و معنی‌داری بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رشد اقتصادی آمریکا وجود دارد. ژانگ (۲۰۰۶) دوره ۲۰۰۴ - ۱۹۹۲ را در چین مطالعه کرد. براساس این مطالعه، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر مثبتی بر رشد درآمد در چین دارد. همچنین مشخص شد که این اثر رشد مثبت در طول زمان افزایش می‌یابد. بوگلسدیک و همکاران (۲۰۰۸) اثرات افقی و عمودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی ۴۴ کشور میزبان را بررسی کردند. نتایج

و همکاران (۲۰۲۰) تحلیل تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی را با استفاده از داده‌های قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان از سال ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۱ بررسی کردند. براساس نتایج، رابطه مثبتی بین توسعه اقتصادی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی وجود دارد. همان‌گونه که مطالعات مذکور نشان می‌دهد، اثرگذاری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی بسته به شرایط کشورها متفاوت است. برخی شرایط موجب اثرگذاری مثبت و برخی موجب تأثیرات منفی می‌شود؛ بنابراین در اظهارنظر در خصوص رابطه دو متغیر مذکور بایستی شرایط کشورها میزبان به‌دقت مورد بررسی قرار گیرد.

۵-۱-۲. تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی

از دهه ۱۹۶۰ میلادی تاکنون با افزایش حجم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در جهان، مطالعات نظری گسترده‌ای در این ارتباط صورت گرفته است. مرور آن‌ها نشان می‌دهد که نظریه‌ها روی دو موضوع عوامل تعیین‌کننده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تأثیرات آن بر اقتصاد میزبان تمرکز داشته است. این نظریه‌ها براساس سه نظریه اصلی یعنی نظریه بازار سرمایه بین‌المللی، نظریه بنگاه و نظریه تجارت جهانی شکل گرفته است.

بر این اساس یک نظریه خاص برای سرمایه‌گذاری خارجی وجود ندارد و ما شاهد نظریه‌های فرعی (در قالب اقتصاد سیاسی و مطالعات تجربی مبتنی بر اقتصادسنجی) می‌باشیم که در کنار یکدیگر کامل می‌شوند. بخش عمده‌ای از نظریات در چارچوب رویکرد نئوکلاسیک دسته‌بندی می‌شوند که موضوع موردبحث آن‌ها عموماً توضیح دلایل، چگونگی و ویژگی‌های تحرکات سرمایه از

این مطالعه نشان می‌دهد که اثرات سرریز افقی و عمودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی کشورهای درحال توسعه مثبت و معنادار است. میانخیل و همکاران (۲۰۰۹) به بررسی تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی شش کشور (مالزی، مکزیک، پاکستان، شیلی، هند و تایلند) پرداختند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر مثبتی بر توسعه اقتصادی در هند و مالزی دارد، درحالی‌که این تأثیر در سایر کشورها منفی است. موسی احمد (۲۰۱۲) تأثیر جریان‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر توسعه اقتصادی را با استفاده از داده‌های ۲۰۰۸ - ۱۹۹۹ برای مالزی بررسی کرد. نتایج نشان داد که جریان‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر منفی بر بهره‌وری عوامل تولید دارد. ولنمپی و همکاران (۲۰۱۳) داده‌های سریلانکا را تجزیه و تحلیل و نشان دادند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر مثبتی بر توسعه اقتصادی دارد. استاماتیو و دریتساکیس (۲۰۱۴) داده‌های یونان را برای دوره ۲۰۱۲ - ۱۹۷۰ تحلیل کردند و با توجه به نتایج، یک رابطه علی یک طرفه قوی بین توسعه اقتصادی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی یافتند. گراهواک و سومتیک (۲۰۱۷) داده‌های بالکان غربی را برای دوره ۲۰۱۴ - ۲۰۱۴ تجزیه و تحلیل کردند و با توجه به نتایج، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر مثبتی بر اشتغال یا توسعه اقتصادی ندارد. ابقایی و همکاران (۲۰۱۸) تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر عملکرد بهره‌وری شرکت‌ها را با استفاده از داده‌های سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۱ در ترکیه مورد بررسی قرار دادند. با توجه به نتایج، اثرات بهره‌وری و افزایش رشد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر روی شرکت‌ها از اثرات سرریز افقی و رو به عقب ناشی می‌شود. آست

نظریه‌های اقتصاد سیاسی می‌باشد. رویکرد نظری در این دوران نگاه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌عنوان منبع تأمین سرمایه می‌باشد. این نگاه تفاوت چندانی میان سرمایه داخلی و خارجی قائل نیست. ضمن اینکه به دلیل شکل‌گیری نهضت‌های ملی‌گرایانه، بسیاری از کشورها خط قرمزی را در مقابل اشکال سنتی سرمایه‌گذاری خارجی در منابع طبیعی و زیرساخت‌ها کشیده بودند. لذا این نگاه تعامل محدودی را بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و اقتصاد محلی متصور بود (گالاگر و چادنوسکی ۲۰۰۹، ۳۲).

نگاه سوم: در چارچوب توسعه صادرات می‌باشد که به دنبال اصلاحات اقتصادی دهه ۸۰ میلادی، کارایی نسبتاً پایین سیاست جایگزینی واردات، رشد جهانی و موفقیت اقتصاد نوظهور آسیایی، استراتژی جایگزینی واردات به استراتژی توسعه صادرات تغییر یافت و این سیاست و استراتژی در کشورهای مختلف نتایج متفاوتی را به دنبال داشت. در الگوی منطقه‌ای شمال آمریکای لاتین مانند مکزیک، آمریکای مرکزی و حوزه دریای کارائیب به علت وارداتی بودن نهاده‌های تولید و مونتاژ صرف در کشور میزبان ارزش افزوده زیادی نداشت ولی در الگوی جنوبی آن در کشورهای آمریکای جنوبی که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در آن‌ها در جستجوی منابع طبیعی و بازار بود باعث اتصال بنگاه‌های محلی به سرمایه‌گذاری خارجی و منطقه‌ای و بعضاً جهانی گردید. از نظریه‌های مرتبط با این دیدگاه می‌توان نتیجه گرفت، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی این پتانسیل را دارد که صادرات، رقابت‌پذیری بنگاه‌ها و سرریز تکنولوژی را افزایش دهد اما در غیاب سیاست‌های مناسب، دولت می‌تواند به الگوی ناموفق کشورهای شمال آمریکای لاتین تبدیل شود یا در شکل خوب

کشورهای صنعتی به سایر کشورها بوده و از منظر کشورهای فرستنده سرمایه خارجی به موضوع نگاه می‌شود. این در حالی است که از دهه ۱۹۸۰ تاکنون شاهد رونق مباحث مرتبط با سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ارتباط با کشورهای در حال توسعه می‌باشیم که از زاویه کشورهای میزبان به ویژگی‌های این نوع سرمایه‌گذاری می‌پردازد. پس از بررسی و مرور مبانی نظری در حوزه سرمایه‌گذاری خارجی، چهار نگرش به شرح زیر قابل ذکر است:

نگاه اول: نظریات در چارچوب رویکرد نئوکلاسیک می‌باشد که در پاسخ به افزایش جریان سرمایه میان کشورها در دهه‌های ۵۰ و ۶۰ میلادی شکل گرفتند. این نظریات عموماً دلایل جریان سرمایه را از نگاه فرستنده سرمایه مورد بررسی قرار می‌دادند. نظری‌های اولیه این دیدگاه مانند «نرخ بازدهی متفاوت» «ایجاد تنوع در مجموع دارایی‌ها» و «تولید و اندازه بازار» دلایل جریان یافتن سرمایه خارجی را با فرض کامل بودن بازارها تبیین می‌کردند (سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران، ۱۳۹۱) نظریات بعدی این دیدگاه از جمله نظریات «چرخه حیات محصول»، «نظریه سازمان صنعتی هایمر» و بخصوص «نظریه التقاطی دانینگ» جریان سرمایه را با کنار گذاشتن فرض بازار کامل بررسی کرده و چارچوب نظری جامعی را برای تحلیل رفتار شرکت‌های چند ملیتی ارائه نمودند.

نگاه دوم: دیدگاه‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به تبیین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در چارچوب استراتژی جایگزینی واردات و تجربه آمریکای لاتین قبل از اصلاحات اقتصادی (دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی) مرتبط می‌شود که متأثر از

موج اول: غلبه دیدگاه کینزی و توجه به نظریات افرادی همچون گرشنکرون، رودنشتاین رودن، پرو و هیرشمن به رویکرد نارسایی‌های بازار تکیه داشت و از این رو دخالت دولت ضروری تشخیص داده شد.

موج دوم: حاکی از یک عکس‌العمل نسبتاً رادیکال به رویکرد فوق بود که با انگشت نهادن به نارسایی‌های دولت و هزینه‌های بالای ناشی از دخالت‌های دولتی، راهبردی ارائه شد که در آن تکیه بر سازوکار بازار، اساسی تلقی شد و دولت را با نقش حداقلی در نظر می‌گرفت.

موج سوم: بر لزوم هماهنگی دولت و بازار تکیه داشت که در این رویکرد دولت به‌عنوان سکان‌دار کشتی توسعه تصور شده و می‌بایست در کوتاه‌ترین و سریع‌ترین زمان مسیر توسعه تعیین می‌کرد.

چگونه دولتی از ظرفیت مناسب جهت ایفای نقش مثبت در توسعه صنعتی برخوردار است؟ پیتراوانز استاد دولت در اقتصاد، پاسخ سؤال فوق را از یک سو به خودگردانی یا استقلال بوروکراسی «وبری» وابسته دانسته و از سوی دیگر با عمق اتکای دولت به جامعه مرتبط می‌داند. مفهوم محوری «خودگردانی یا استقلال متکی به جامعه» وی را قادر می‌سازد تا بین دولت‌های یغماگر، توسعه‌گرا و میانی تمایز قائل شده و موقعیت برخی دولت‌ها را در توسعه صنعتی به دلیل ایفای نقش‌های جدیدی همچون «قابلیت» و «پرورشگری» علاوه بر «تولی» و «تصدی» ارزیابی می‌کند. (اوانز، ۱۳۸۲، ۴۰)

سیر تطور توسعه نیز از دهه ۱۹۶۰ تاکنون شاهد مکاتب متعددی بوده است که از مکتب نوسازی بعد از جنگ جهانی دوم آغاز می‌شود تا مکتب وابستگی دهه ۶۰ آمریکای لاتین و در ادامه مکتب نظام جهانی دهه ۷۰ والرشترین، جهانی شدن توسعه،

آن و با حمایت‌های مناسب دولت‌ها به الگوی موفق جنوبی آمریکای لاتین منجر گردد (گالاگر و چادنوسکی، ۲۰۰۹، ۳۶).

برخی از کاستی‌های نظریات قبلی مانند عدم توجه به نقش سیاست‌گذاری دولت‌ها در کنار مباحث نظری توسعه صادرات، زمینه‌ساز نگاه چهارم در زمینه سیاست‌گذاری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی گردید. این نگاه رویکرد نهادی متأثر از اقتصاد تکاملی می‌باشد و ضمن ضروری دانستن آزادسازی و اصلاحات اقتصادی بر لزوم تعامل دائم چندملیتی‌ها با سیستم ملی نوآوری تأکید می‌کند. در این نگاه سرمایه‌گذاری‌های خارجی، ابتدا فوایدی را برای اقتصاد ملی به همراه دارد و سپس از طریق تعامل با سیستم ملی و سیاست‌های مناسب دولت‌های میزبان ایجاد سرریزها در بهره‌وری و دستمزد، انتقال تکنولوژی و ظرفیت‌سازی، توسعه سرمایه انسانی و تشویق نوآوری مسیرهای یادگیری جدید را فراهم می‌کند. تجارت موفق‌تری مانند چین، هند و مالزی از این دیدگاه نشأت گرفته‌اند (سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران، ۱۳۹۱).

همچنین بررسی ادبیات جامعه‌شناختی دولت نشان می‌دهد که نظریه دیوان‌سالاری و بر نقطه عطف و محور اصلی در تحلیل ساختار درونی دولت است. دیوان‌سالاری با ترکیب و ویژگی‌های خاص خود دست یافتن به بالاترین حد کارایی را ممکن می‌سازد. (وبر و دیگران، ۱۳۷۹، ۱۰۲). اوانز، نهادگرایی برجسته تطبیقی دهه ۹۰ بازنگری نقش دولت در فعالیت‌های اقتصادی را مورد بررسی قرار داد. ایشان سه موج از نظریه‌پردازی‌های صورت گرفته در مورد نحوه ارتباط دولت با توسعه اقتصاد صنعتی را از هم تفکیک نموده است.

توسعه منابع انسانی و حکمرانی خوب که اکنون نیز ادامه دارد. (شیرزادی، ۱۳۹۱، ۲۲)

لذا با توجه به الگوهای نظری ارائه شده در این تحقیق در مورد سرمایه‌گذاری خارجی، توسعه و دولت‌های توسعه‌گرا و اینکه پژوهش حاضر در حوزه نظریاتی است که به سرمایه‌گذاری خارجی از منظر کشور میزبان می‌پردازد و این واقعیت که کشورمان از بازار نسبتاً بزرگی برخوردار است که سازوکار اقتصادی آن دهه‌هاست که بر پایه استفاده از منابع طبیعی و گاز و سیاست جایگزینی واردات (تعرفه‌ای) استوار می‌باشد، به نظر می‌رسد بهره‌گیری از تجربیات الگوی جایگزینی واردات آن‌گونه که در الگوی جنوبی آمریکای لاتین مورد توجه بوده است مفید باشد و در صورت آماده شدن بستر اقتصاد ملی و نگاه توسعه‌ای دولت می‌شود با ارتقاء آن به الگوی توسعه صادرات، رویکرد مناسبی را برای کشورمان در حوزه سرمایه‌گذاری خارجی در نظر گرفت. ولی برای اجرایی شدن هر یک از الگوهای فوق نظریه نهادگرایانی مانند اوانز که دولت‌های توسعه‌گرا، خودگردان و دارای تعامل با جامعه را مناسب ایفای نقش مثبت در توسعه صنعتی می‌داند به عنوان الگوی نظری تحقیق در حوزه دولت‌های توسعه‌گرا در نظر گرفته شده است.

۲-۵. نقش سرمایه‌گذاری خارجی در توسعه پایدار با توجه به فرآیند جهانی شدن

توسعه پایدار، مفهومی است که به سرعت هم در کار دانشگاهی و هم در سیاست‌گذاری در همه سطوح برجسته شده است، به ویژه از سال ۱۹۸۷ که کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه، معروف به کمیسیون برونتلند، گزارش خود را در مورد ترویج این رویکرد منتشر کرد. این گزارش توسعه پایدار را به عنوان توسعه‌ای تعریف می‌کند

که «نیازهای حال حاضر را بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده برای برآوردن نیازهای خود برآورده می‌کند» و بیان می‌کند که «مفهوم توسعه پایدار مستلزم محدودیت‌هایی است - نه محدودیت‌های مطلق، بلکه محدودیت‌های تحمیل‌شده توسط وضعیت فعلی فناوری و سازمان اجتماعی بر منابع محیطی و با توانایی زیست‌کره در جذب اثرات فعالیت‌های انسانی؛ اما فناوری و سازمان اجتماعی را می‌توان هم مدیریت کرد و هم بهبود بخشید تا راه را برای عصر جدیدی از رشد اقتصادی باز کند». تفکر پشت این مفهوم به چندین دهه قبل از گزارش برونتلند بازمی‌گردد، به‌ویژه از اوایل دهه ۱۹۷۰ با ظهور «علم پایداری»، اگرچه اصطلاح «توسعه پایدار» تا سال ۱۹۸۰ ابداع نشد. توسعه پایدار بیشتر جذابیت سیاسی خود را مدیون ابهام آن است که به صدها کشور اجازه می‌دهد تا توافق‌نامه‌های بین‌المللی را امضا کنند که این مفهوم را بدون ترس از محدود شدن برنامه‌های توسعه آن‌ها تأیید می‌کند. این مزیت، البته، با مضرات استفاده از گفتمان «سبز» برای ترویج تقریباً هر فعالیت قابل‌تصور، صرف‌نظر از اینکه چقدر مضر باشد، مرتبط است. حتی کشورهایی که زباله‌های سمی را از بقیه جهان وارد می‌کنند، ادعا کردند که «توسعه پایدار» را محقق می‌سازند که جزایر مارشال شناخته شده‌ترین آن‌ها است. دو فرآیند به موازات ادامه یافته‌اند: روند سیاسی توسعه پایدار که با گزارش برانتلند در سال ۱۹۸۷ آغاز شد و فرآیند علمی که به طور مستقل در پاسخ به مبهم بودن تعریف برونتلند تکامل یافت. توالی توافق‌نامه‌های بین‌المللی مرتبط با توسعه پایدار، این مفهوم را به سمت برنامه‌ریزی اقدامات دولت‌ها و سایر نهادها در سراسر جهان سوق داده است. برنامه فعلی بر هفده هدف توسعه

بوده و رقابت تنگاتنگی میان کشورها برای جذب این گونه منابع در جریان است. این رقابت منجر به رشد انفجاری جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در سطح جهانی از ۱۳ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۰ به بیش از ۲۰۰۰ میلیارد دلار در سال‌های اخیر شده است. (۱۹۷۰) میلیارد دلار رکود در سال (۲۰۰۷) این میزان رشد و به تبع آن تغییرات در اقتصاد کشورهای جذب‌کننده، نیاز به تحلیل روندهای جذب سرمایه‌گذاری خارجی و ویژگی‌های آن را در یک دیدگاه تاریخی آشکار می‌کند. لذا در تحقیق پیش رو بستر جهانی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، روندها و ویژگی‌های آن در یک نگرش تاریخی مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس با مقایسه آن با روند جذب سرمایه‌گذاری خارجی در کشورمان طی سال‌های ۱۳۵۷ لغایت ۱۴۰۲ این سؤالات که این روندها چه تحولاتی را تجربه کرده‌اند و این تحولات چه نقشی در توسعه کشور ایفا نموده‌اند؟ پاسخ داده می‌شود. در یک دیدگاه کلی، تاریخ بعد از جنگ جهانی هم تاکنون شاهد ۴ سیکل مهم در مورد جریان جذب سرمایه‌گذاری خارجی در جهان می‌باشد.

سیکل اول از اواخر ۱۹۷۰ شروع و به بحران بدهی آمریکای لاتین در اوایل دهه ۸۰ ختم می‌شود. شروع این سیکل در سال ۱۹۷۶ با ۲۲ میلیارد دلار جذب سرمایه‌گذاری در جهان آغاز شده و در سال ۱۹۸۱ به اوج خود یعنی میزان ۶۹ میلیارد دلار رسیده و در نهایت در سال ۱۹۸۲ افول کرده و به ۵۸ میلیارد دلار رسیده است.

سیکل دوم از اواسط دهه ۸۰ آغاز و با بحران بدهی اوایل دهه ۹۰ در آسیای شرقی و آمریکای لاتین پایان می‌یابد. این سیکل با رقم ۵۶ میلیارد دلار در سال ۱۹۸۵ آغاز شده و به رقم ۲۰۷ میلیارد

پایدارمترکز است که در اجلاس توسعه پایدار سازمان ملل در سال ۲۰۱۵ به همراه ۲۳۰ شاخص فردی و ۱۶۹ هدف مورد توافق قرار گرفت. نمونه بارز چالش حرکت توسعه پایدار فراتر از نقش به عنوان یک گفتمان سبزشویی توسط کنوانسیون آب و هوا ارائه شده است. پروتکل کیوتو مستلزم آن است که تمام پروژه‌ها در مکانیزم توسعه آب و هوای پاک به توسعه پایدار کمک کند و در سال ۱۹۹۷ زمانی که پروتکل امضا شد، این امر به عنوان راهی برای جلوگیری از کاهش پروژه‌های کاهش آب و هوا ناشی از اثرات اجتماعی و زیست محیطی ناخوشایند دیده شد. با این حال، بعداً تصمیم گرفته شد که استانداردهای بین‌المللی وجود نداشته باشد که چه چیزی توسعه پایدار را تشکیل می‌دهد و هر کشوری را برای تصمیم‌گیری برای خود تعیین می‌کند که آیا پروژه‌های پیشنهادی در این کشور با معیارهای خود کشور مواجه شده است. یک مقام ملی تعیین شده در هر کشوری تأیید می‌کند که هر پروژه نشان‌دهنده توسعه پایدار است، با این نتیجه که پروژه‌ها عملاً هرگز بر این اساس مسدود نمی‌شوند. در برزیل، یک مثال دراماتیک، سد تلس پیرس است که به عنوان «توسعه پایدار» گواهی شده است و اکنون اعتبار کربن مکانیزم توسعه پاک را دریافت می‌کند (فرنساید ۲۰۲۳). توسعه پایدار، رویکردی است برای برنامه‌ریزی اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی که تلاش می‌کند بین نیازهای اجتماعی و اقتصادی نسل‌های کنونی و آینده بشری با ضرورت حفظ یا جلوگیری از آسیب‌های ناروا به محیط‌زیست طبیعی تعادل برقرار کند. توسعه پایدار فاقد یک تعریف دقیق و به طور گسترده پذیرفته شده است.

جذب سرمایه‌گذاری خارجی یکی از محورهای اصلی توسعه در کشورهای صنعتی و در حال توسعه

دلار در سال ۱۹۹۰ رسیده اما به ۱۵۴ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۱ افول می‌یابد.

سیکل سوم بلافاصله بعد از سیکل قبلی از اوایل دهه نود آغاز شده و تا سال ۲۰۰۳ ادامه یافته است. این سیکل در سال ۱۹۹۲ با رقم ۱۶۵ میلیارد دلار آغاز شده و در سال ۲۰۰۰ در نقطه اوج آن رقم ۱۴۰۲ میلیارد دلاری را تجربه می‌نماید. این سیکل با رقم ۵۷۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۳ پایان می‌یابد که دلیل عمده آن رشد اقتصادی پایین در اکثر کشورهای جهان و عملکرد ضعیف اقتصاد جهانی جهت عبور از بحران بوده است. به‌ویژه که بحران اقتصادی ناشی از وقایع ۱۱ سپتامبر نیز به این رکود دامن زده است.

سیکل چهارم از اوایل هزاره جدید آغاز شده و در نیمه دوم ۲۰۰۸ به دلیل بحران مالی پایان یافته است. این سیکل با رقم ۷۴۲ دلار در سال ۲۰۰۴ آغاز شده و نقطه اوج آن رقم ۱۹۷۰ میلیارد دلاری در سال ۲۰۰۷ می‌باشد که رکورد جذب سرمایه‌گذاری خارجی در طول تاریخ است. در نهایت این سیکل با شروع بحران مالی در کشورهای صنعتی رقم ۱۱۸۵ میلیارد دلار پایان می‌یابد. سیکل چهارم بلافاصله به سیکل جدید جذب سرمایه‌گذاری خارجی به کشورهای در حال توسعه منتهی می‌شود که با شتاب قابل توجه ادامه دارد (کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل متحد، ۲۰۱۱ و ۲۰۰۲).

ویژگی عمومی این سیکل‌ها آن است که همگی با گسترش سریع نقدینگی و نرخ پایین بهره در کشورهای با اقتصاد بزرگ به ویژه آمریکا آغاز می‌گردد؛ اما همه این موج‌ها با ویژگی یکسانی پایان نمی‌پذیرد. موج اول با تغییر سریع سیاست پولی آمریکا به سیاست انقباضی، منجر به بحران

اقتصادی اوایل دهه ۸۰ می‌گردد. موج دوم به دلیل تغییر ناگهانی اراده وام دهندگان بین‌المللی ۲ برای حمایت از ظهور آسیای شرقی پایان می‌یابد. عملکرد اقتصادی نامناسب کشورهای گیرنده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، شوک‌های اقتصادی و سیاست‌های مالی انقباضی جهانی دلایل اصلی پایان این موج می‌باشد. سیکل سوم به دلیل شوک‌های بیرونی به ویژه وقایع ۱۱ سپتامبر، محدودیت‌های اعمال شده و سقوط برادران لیمن پایان می‌پذیرد. سیکل اخیر نیز با مسائلی همچون عدم موازنه‌ها در سطح اقتصاد کلان و شکنندگی مالی به ویژه در اقتصادهای بزرگ روبرو می‌باشد. باید در نظر داشت که دامنه فراز و نشیب‌ها به شدت افزایش یافته است. بدین معنا که رشد سرمایه‌گذاری خارجی سریع‌تر و افول آن نیز به طور ناگهانی اتفاق افتاده است. لذا با توجه به تلاطمات جذب سرمایه‌گذاری دولت‌ها بایستی سیاست‌های لازم را در جهت جلوگیری از ضربه‌پذیری شدید اتخاذ نمایند؛ و چنانچه تحولات تاریخی را راهنمای مناسبی ارزیابی کنیم، ما در آستانه سیکل رو به رشد جدیدی قرار داریم و این فرصت تاریخی است که نباید آن را از دست داد.

۵-۳. روند سرمایه‌گذاری خارجی در ایران

آمارها نشان می‌دهد کشورهای در حال توسعه بیشترین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را جذب نموده‌اند طبق گزارش سازمان توسعه و تجارت سازمان ملل متحد چین بزرگ‌ترین دریافت‌کننده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در سال ۲۰۲۱ بوده است و پس از آن هنگ کنگ و آمریکا قرار دارند.

جدول ۱. میزان سرمایه‌گذاری خارجی کشورهای پیشرو طی سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲

کشور	میزان سرمایه‌گذاری ۲۰۲۲ میلیون دلار	میزان سرمایه‌گذاری ۲۰۲۱ میلیون دلار
چین	۱۴۹,۶۹۲	۱۲۸,۰۳۷
هنگ‌کنگ	۱۰۶,۸۶۴	۹۳,۴۴۷
آمریکا	۴۲۶,۲۵۱	۴۲۱,۷۵۰
انگلستان	۱۵۸,۹۲۶	۱۶۰,۹۳۲
سنگاپور	۵۰,۷۸۸	۴۷,۳۹۵
برزیل	۳۰,۶۹۴	۱۶,۲۳۹
فرانسه	۱۱۸,۷۵۹	۷۶,۹۹۲
هند	۱۴,۵۳۲	۱۷,۲۳۹
ژاپن	۱۷۵,۴۰۱	۲۱۰,۷۷۹

در ابتدا به چگونگی تحولات سرمایه‌گذاری خارجی در دوره‌های زمانی مختلف در کشور ایران اشاره می‌شود. تا قبل از سال ۱۳۱۰ سرمایه‌گذاری خارجی چندانی در کشور صورت نمی‌گرفت و مقررات خاصی برای انجام سرمایه‌گذاری خارجی وجود نداشت، از ویژگی‌های این دوره اعطای امتیازات انحصاری به اتباع دولت‌های بیگانه بری چپاول ثروت‌های ملی کشور بوده است. در این دوره دولت‌های قدرتمند از جمله روسیه و انگلیس با استفاده از ضعف مدیریت در ایران و به کار گرفتن قدرت نظامی و سایر اهرم‌های لازم، با بستن قراردادهای یک طرفه سود حاصل از سرمایه‌گذاری در امکانات و مالکیت‌های عمومی را نصیب خود کرده‌اند. مجموع سرمایه‌گذاری روسیه و انگلیس و اتباع آن‌ها در ایران تا جنگ جهانی اول به ترتیب ۱۷۳ میلیون روبل و ۹/۷ میلیون لیره استرلینگ برآورد شده است.

بعد از ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ و تا سال ۱۳۳۴ در عمل سرمایه‌گذاری خارجی در ایران صورت نگرفت و در سال ۱۳۳۴ قانون جلب و حمایت سرمایه‌های خارجی که حاوی تشویق و تضمین سرمایه‌گذاری خارجی و حمایت و اعطای تسهیلات خاص برای سرمایه‌گذاران خارجی بود به تصویب مجلس رسید. با تصویب قانون مذکور و اتخاذ تدابیری مناسب از جمله ایجاد امنیت سرمایه‌گذاری، حجم سرمایه‌گذاری خارجی در ایران با رشدی معادل ۴۴ درصد در سال از ۳ میلیون ریال در سال ۱۳۳۶ به ۶۲۳۵ میلیون ریال در سال ۱۳۵۷ افزایش یافت. پس از سال ۱۳۵۷ میزان سرمایه‌گذاری‌های خارجی در کشور به شدت کاهش یافت. در این سال‌ها کشور نه تنها در جذب سرمایه‌گذاری خارجی ناموفق بود بلکه حتی برخی از سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در سال‌های قبل از سال ۱۳۵۷ نیز ملغی اعلام شد و اصل سرمایه به کشور مادر برگشت داده شد. این دوره به علل متعددی از جمله تحریم اقتصادی، جنگ و بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی، سرمایه‌گذاران خارجی علاقه‌ای به سرمایه‌گذاری در ایران نداشتند و به رغم این که در برنامه اول توسعه (۱۳۷۲-۱۳۶۸) طبق تبصره ۲۹ قانون برنامه قرار بود که جهت دستیابی به رشد اقتصادی سریع‌تر و تأمین کمبود سرمایه‌ای، اقدام‌هایی جهت جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی به عمل آید اما به دلیل بی‌ثباتی اقتصادی و سیاسی، نبود خط‌مشی و سیاست‌های مناسب به منظور تحقق هدف مذکور و به‌ویژه بی‌ثباتی نرخ ارز و وجود تورم سرمایه‌گذاری خارجی در کشور صورت نگرفت. لذا ملاحظه می‌شود عدم ثبات، بحران و ناامنی باعث عدم ورود سرمایه‌گذاران خارجی و عدم تحقق برنامه اول توسعه در حوزه سرمایه‌گذاری خارجی گردید.

مستقیم خارجی را علاوه بر بودجه در ردیف‌های پیش‌بینی شده در قوانین بودجه سنواتی در اختیار سازمان سرمایه‌گذاری خارجی به‌عنوان بودجه برای اعتلای سرمایه‌گذاری خارجی قرار دهد.

در کشور ما در مقابل شرایط و امکانات بالفعل مناسب برای سرمایه‌گذاری شرکت‌ها و کشورهای خارجی، تهدیداتی نیز قابل تصور است که از جمله می‌توان به عدم عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی و عدم ثبات سیاسی و اقتصادی اشاره کرد. در این راستا، تغییر نگرش سیاسی و اقتصادی در بین دولت‌مردان و سیاست‌گذاران مملکتی در جهت وضع قوانین مطلوب و تلاش جهت پیوستن به دهکده جهانی از اولویت‌ها و سرآغاز رشد بیشتر سرمایه‌گذاری خارجی در کشور خواهد بود. عدم عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی و عدم ثبات سیاسی و اقتصادی و همچنین تحریم‌های اعمال‌شده باعث کاهش سرمایه‌گذاری خارجی و نهایتاً عدم رشد و توسعه شده است. علی‌ایحال مقایسه ارقام سرمایه‌گذاری خارجی انجام شده در ایران در مقایسه با کل سرمایه‌گذاری انجام‌شده در جهان مبین این امر است که اقتصاد ایران سهم بسیار اندکی از جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی جهان (۰/۱۷ درصد) و سهم ۴/۵ درصدی از کل سرمایه‌گذاری خارجی انجام شده در منطقه آسیا را دارا است. لذا با توجه به اینکه ایران در منطقه ژئوپولیتیک مهمی قرار گرفته است نتوانسته طی دهه‌های اخیر جایگاه خود را در این امر بهبود بخشد. جدول ذیل میزان سرمایه‌گذاری خارجی مستقیم در ایران طی سال‌های ۲۰۰۸ الی ۲۰۲۲ را نشان می‌دهد.

در دوره زمانی ۱۳۸۷-۱۳۷۲ دولت درصدد فراهم کردن زمینه مناسب جهت جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی بود و در این راستا با تصویب قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری-صنعتی ایران که طبق ماده ۸ آن، سازمان و شرکت‌های تابع مجاز هستند قراردادهای لازم را با اشخاص حقیقی و حقوقی داخلی و خارجی منعقد کنند، تصویب شد. در این قانون برای سرمایه‌گذاران خارجی در این منطقه تسهیلاتی در نظر گرفته شده است که از جمله آن‌ها معافیت ۱۵ ساله از پرداخت مالیات بر درآمد و دارایی افراد حقیقی و حقوقی است که در این مناطق فعالیت اقتصادی می‌کنند. به طور کلی تلاش‌های زیادی در این دوره برای جذب سرمایه‌های خارجی صورت گرفت. همچنین در این دوره با تصویب قانون برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور گام مهمی جهت تسهیل در جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی برداشته است. چنانکه طبق تبصره ۲۲ این قانون شرایطی جهت استفاده از سرمایه‌های خارجی دیده شده است. به طور کلی در طول این دوره مجموع مبلغ ۸۶۸/۴ میلیون دلار سرمایه خارجی وارد کشور شده است.

طی برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماع، فرهنگی موضوع سرمایه‌گذاری خارجی و تسهیل شرایط انجام آن همچنان مورد توجه سیاست‌گذاران بوده است و با تصویب قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌های خارجی در سال ۱۳۸۱ تعداد طرح‌ها و کل سرمایه‌های خارجی در کشور افزایش یافت. طی برنامه چهارم توسعه نقش سرمایه‌گذاری خارجی به مراتب بیشتر از برنامه‌های قبلی نمایان شد. در این دوره به دولت اجازه داده شد معادل یک در هزار از کل سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تحت پوشش قانون تشویق و حمایت سرمایه‌گذاری

جدول ۲. روند سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران

سال	حجم سرمایه مصوب (هزار دلار)	تعداد طرح
۱۳۴۴	۹۶۰	۱
۱۳۴۹	۷۹	۱
۱۳۵۵	۱۰۰۰	۱
۱۳۷۲	۴۸۱۰	۴
۱۳۷۳	۱۸۷۶۵۳	۳
۱۳۷۴	۱۱۵,۵۹۰	۷
۱۳۷۵	۹۷,۵۱۲	۱۳
۱۳۷۶	۱۷۶,۲۰۵	۱۸
۱۳۷۷	۴,۷۵۰	۶
۱۳۷۸	۱,۰۴۵,۰۵۷	۱۶
۱۳۷۹	۶۱۴,۳۲۳	۱۶
۱۳۸۰	۶۸,۵۱۱	۸
۱۳۸۱	۷۲۹,۵۰۰	۲۶
۱۳۸۲	۸۷۰,۰۴۶	۳۴
۱۳۸۳	۶,۸۰۰,۹۳۰	۲۷
۱۳۸۴	۴,۲۳۰,۸۰۰	۵۲
۱۳۸۵	۱۰,۴۲۷,۹۹۸	۶۲
۱۳۸۶	۸,۳۱۳,۱۳۹	۸۵
۱۳۸۷	۷۹۲,۳۴۷	۵۹
۱۳۸۸	۴,۰۱۰,۳۸۶	۳۸
۱۳۸۹	۴,۳۶۵,۸۱۷	۵۴
۱۳۹۰	۴,۶۳۹,۷۹۵	۵۴
۱۳۹۱	۴,۸۹۷,۸۱۸	۷۵
۱۳۹۲	۱,۳۷۲,۶۲۰	۵۵
۱۳۹۳	۹۱۹,۱۵۷	۴۰
۱۳۹۴	۶,۷۱۱,۸۳۳	۶۵
۱۳۹۵	۱۰,۴۰۳,۴۴۶	۱۳۷
۱۳۹۶	۱۰,۸۱۰,۰۳۳	۱۸۲
۱۳۹۷	۵,۱۰۵,۱۰۴	۱۷۸
۱۳۹۸	۵,۲۰۷,۴۹۷	۱۲۰
۱۳۹۹	۵,۳۱۴,۵۷۴	۲۱۸
۱۴۰۰	۶,۶۸۳,۶۹۸	۲۳۵
۱۴۰۱	۴,۶۴۱,۳۴۲	۱۸۶

منبع: سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران (۱۴۰۲)

۵-۷. چارچوب جامع سیاست‌گذاری

سرمایه‌گذاری خارجی برای توسعه پایدار

جذب سرمایه‌گذاری خارجی در دنیای پرقاب‌ت امروز که کشورهای جهان به دنبال توسعه روزافزون خود هستند نیازمند انتخاب رویکرد نظری مناسب برای هر کشور می‌باشد. کنفرانس تجارت و توسعه ملل متحد (آنکتاد) چارچوب جامع سیاست‌گذاری سرمایه‌گذاری خارجی جهت دست یافتن به توسعه پایدار را از یک‌طرف، مطلوب نمودن محیط سرمایه‌گذاری و از طرف دیگر سرمایه‌گذاری در چارچوب قانونی برای تحقق توسعه ملی می‌داند. چارچوب جدید سیاست‌گذاری سعی دارد از طریق تعریف شاخص‌ها و مکانیسم‌هایی، توسعه پایدار را در سطح ملی و بین‌المللی عملیاتی نماید. نسل جدید سیاست‌گذاری آنکتاد سعی دارد سه هدف کلیدی را محقق نماید:

۱- ایجاد سینرژی میان اهداف توسعه اقتصادی و سیاست صنعتی و سیاست سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

۲- ترغیب سرمایه‌گذاری به مسئولیت‌پذیری و همچنین مسئولیت اجتماعی بنگاه‌ها

۳- حصول اطمینان از اثربخشی سیاست طراحی، اجرا و محیط نهادی که باید در آن عملیاتی شود.

ایران نیز جهت دست یافتن به توسعه پایدار می‌تواند از این چارچوب به شکل انطباق یافته با ویژگی‌ها و واقعیت‌های کشور جهت تدوین سیاست‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی استفاده نماید.

در خصوص موضوع سرمایه‌گذاری خارجی با سیاست‌گذاری هدفمند در امور سرمایه‌گذاری خارجی در ایران، می‌توان توسعه پایدار کشور را هم

۶. نتیجه‌گیری

سرمایه‌گذاری خارجی برای اینکه بتواند باعث رشد و توسعه پایدار در کشورمان شود و پویایی لازم را به منظور ایفای نقش خود اعمال نماید علاوه بر فراهم نمودن بستر لازم برای عواملی چون امنیت سرمایه، کاهش بوروکراسی اداری، ایجاد انگیزه مشارکت سرمایه‌گذاران خارجی در طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای بایستی رویکردی را بکار گیرد که واقعیات اقتصاد کشور در آن لحاظ شده باشد. با توجه به فراوانی منابع اولیه مانند نفت و گاز و همچنین این واقعیت که کشور از بازار نسبتاً بزرگی برخوردار است، رویکردی را اتخاذ نماید که به ویژگی‌های سرمایه‌گذاری خارجی در شرایط جایگزینی واردات آن گونه که در الگوی آمریکای لاتین جنوبی مورد توجه بوده است، در تبیین شرایط کشور و نقش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در آن مؤثر باشد. لذا اتخاذ رویکرد مناسب جهت طراحی و تدوین سیاست‌های فعالانه سرمایه‌گذاری خارجی برای رشد و توسعه پایدار یک ضرورت است و سرمایه‌گذاری خارجی در مسیر توسعه پایدار، حاوی دسترسی به اطلاعات، شفافیت و پاسخگویی، مبارزه با فساد، مشارکت عمومی، تحول مفاهیم حمایت و سهامداران و آشتی بین منافع خاص و منابع عام است که آن را سرمایه‌گذاری مسئولانه می‌نامند. بنابراین برای رسیدن به توسعه پایدار از طریق سرمایه‌گذاری خارجی ابتدا بایستی با شناخت و بررسی کامل از وضعیت خود در منطقه و اقتصاد جهانی و در نظر گرفتن مواردی مانند آمایش سرزمینی، موقعیت ژئوپلیتیکی کشور و با ارائه بسته‌های تشویقی متنوع و غیره سیاست‌گذاری لازم، زمینه جذب سرمایه‌گذاری خارجی را به‌منظور اشتغال، صادرات، رشد و توسعه پایدار فراهم آوریم و در این راه

در نظر داشت به عنوان مثال شرکت‌های سرمایه‌گذار باعث افزایش رفاه و درآمد دولت می‌شود که دست دولت را برای توسعه زیرساخت‌ها و بهبود وضعیت بهداشت و رفاه بیشتر مردم فراهم می‌نماید همچنین باعث اشتغال افراد بیکار خواهد شد و یا افزایش صادرات که زمینه رشد و توسعه را فراهم می‌آورد ولی همه شاخص‌های بالا زمانی به توسعه کشور و توسعه پایدار می‌انجامد که ما استراتژی و سیاست‌گذاری مناسبی در قبال سرمایه‌گذاری خارجی داشته باشیم به‌عنوان مثال در بحث صادرات ما بایستی هنگام انعقاد قرارداد با سرمایه‌گذار خارجی یا هنگام اعطاء مجوز به سرمایه‌گذار خارجی موضوع آموزش و برندسازی را در نظر داشته باشیم. به عنوان مثال شرکت کیا موتور و هیوندای در قراردادی که با کشور ترکیه انعقاد نموده موظف شده است ۲۵٪ از قطعات را از قطعه‌سازان ترکیه‌ای بخرد که با این کار ۲۵٪ از اجناس ترکیه‌ای صادر می‌شود و برای اینکه آسیبی به برند کیاموتور و هیوندای وارد نشود مجبور است به قطعه‌سازان ترک آموزش داده و دانش فنی لازم را در اختیار آن‌ها قرار دهد. بنابراین لازم است با سیاست‌گذاری و مدیریت صحیح قبل از اعطای مجوز سرمایه‌گذاری مواردی که منجر به توسعه کشور خواهد شد را در نظر بگیریم و صرفاً به دنبال جذب سرمایه‌گذاری خارجی به هر قیمتی نباشیم. این نوع از سرمایه‌گذاری‌هاست که زمینه‌ساز توسعه پایدار کشورها می‌گردد و به آن سرمایه‌گذاری مسئولانه می‌گویند.

بایستی سیاست‌گذاری‌ها به نحوی باشد که به دنبال آثار باشیم نه آمار.

۷. سهم نویسندگان

کلیه نویسندگان به صورت برابر در تهیه و تدوین پژوهش حاضر مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در این پژوهش، هیچگونه تضاد منافی وجود ندارد.

منابع

- Blomstrom, M., Lipsey, R. and Zejan, M. What Explains Developing Country Growth?. NBER Working Paper, 4132, 1-31. (1994).
- Carkovic, M. and Levine, R. Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?. Working Paper, 1-23. (2002).
- Dellis, K., Sondermann, D., & Vansteenkiste, I. Drivers of genuine FDI inflows in advanced economies. Quarterly Review of Economics and Finance, xxxx. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2020.09.004> (2020).
- De Mello, L.R. Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: A Selective Survey. Journal of Development Studies, 34(1), 1-34. (1997).
- eeeee e .. ff fct of rrr m' Export-Orientation on Backward Spillovers of Foreign Direct Investment in Turkish Manufacturing Industry. Journal of Business Economics and Finance, 5 (4), 351-359. (2016).
- Ebghaei, F. and Akkoyunlu Wigley, A. The Role of Exports in the Transmission of Horizontal and Vertical Spillovers of Foreign Direct Investment: The Case of Turkish Manufacturing Industry. The Developing Economies, 56 (1), 35-50. (2018).
- Fearnside, Philip M. Sustainable Development. obo in Ecology. doi:10.1093/obo/9780199830060-0227(2023).
- Gallagher, K. and D. Chudnovsky. Rethinking Foreign Investment for Sustainable Development: Lessons from Latin America. 1 End, Anthem Press, New York. (2011).
- Girma, S. Apsorptive Capacity and Productivity Spillovers for FDI: A Threshold Regression Analysis. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 67(3), 281-306. (2005).
- Hao, Y., Guo, Y., Guo, Y., Wu, H., & Ren, S. Does outward foreign direct investment (OFDI) ff fett t hmm uuutt r'' environmental quality? The case of China. Structural Change and Economic Dynamics, 52, 109-119. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2019.08.012>(2020).
- Sadeghi, P., Shahrestani, H., Kiani, K. H., & Torabi, T. Economic complexity, human capital, and FDI attraction: A cross country
- اوانز، پیتر، توسعه یا چپاول (نقش دولت در تحول صنعتی)، ترجمه عباس زندباف، عباس مخبر، تهران، انتشارات طرح نو. (۱۳۸۲).
- سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران، طرح مطالعاتی ساماندهی سرمایه‌گذاری خارجی در ایران، مدیر طرح دکتر محمدرضا رضوی، تهران. (۱۳۹۱)
- شیرزادی، رضا، برنامه‌های توسعه در ایران بعد از انقلاب اسلامی، نشریه علوم سیاسی، شماره ۱۱. (۱۳۸۹).
- وبر، ماکس، مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی، ترجمه احمد صدارتی، تهران: نشر مرکز. (۱۳۶۸).
- Acet, H., Ashurov, E. H., and Khatir, A. The Relationship between Foreign Direct Investments and Economic Growth: The Case of Central Asian Countries. The Journal of Selcuk University Social Sciences Institute, 43, 391-402. (2020).
- Aitken, B. J. and Harrison, A. Do Domestic Firms Benefit From Direct Foreign Investment? Evidence From Venezuela. American Economic Review, 89(3), 605-618. (1999).
- Alfaro, L., Kalemli-Ozcan, S. and Vll yyyyyyy. hh Dees'' t Ciii tal Flww from Rich to Poor Countries? An Empirical Investigation. Review of Economics and Statistics, 90(2), 347-368. (2008).
- Aust, V., Morais, A. I., & Pinto, I. How does foreign direct investment contribute to Sustainable Development Goals? Evidence from African countries. Journal of Cleaner Production, 245. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118823>. (2020).
- Borensztein, E, J. G. and Lee, J.W. How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?. Journal of International Economics, 45(1), 115-135. (1998).
- Beugelsdijk, S., Smeets, R. and Zwinkels, R. The Impact of Horizontal and Vertical FDI on Host's Country Economic Growth. International Business Review, 17(4), 452-472. (2008).

- conference on trade and development. (2008).
- UNCTAD. Evaluation of Investment Promotion agencies Investment Advisory Series A, number 3(2008).
  - UNCTAD, World Investment Report, 1998-2020.
  - UNCTAD Investment Country Profiles: Turkey. (2012).
  - UNCTAD.Promoting Investment for Development: Best Practices in Strengthening Investment in basic infrastructure in Developing countries- asummary of UNCTAD,s research on FDI in infrastructure. Geneva: United Nations Conference, Trade and Development Boardd, Investment, Enterprise and Development Commission, Third session, Item 4 of the provisional agenda.. (2011)
  - Velnampy, T., Sivapalan, A. and Rajendran, K. Foreign Direct Investments, Economic Growth and Unemployment: Evidence from Sri Lanka. *International Journal of Business and Management*, 9(1), 140-148. (2013).
  - Wang, C., & Kafouros, M. I. What factors determine innovation performance in emerging economies? Evidence from China. *International Business Review*. [https:// doi. org/ 10. 1016/j. ibusr ev. 2009. 07. 009](https://doi.org/10.1016/j.ibusr.ev.2009.07.009)(2009).
  - Zhang, K. H. Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Evidence From East Asia and Latin America. *Contemporary Economic Policy*, 10(2), 175-185. (2001).
  - Zhang, K. H. Foreign Direct Investment and Economic Growth in China: A Panel Data Study for 1992-2004. Paper presented at WTO, China and Asian Economies, Beijing, China, 24-25 June. (2006).
  - analysis. *International Economics*, 164(September), 168–182.[https:// doi. org/ 10. 1016/j. inteco. 2020. 08. 005](https://doi.org/10.1016/j.inteco.2020.08.005) (2020).
  - Shahbaz, M., Nasir, M. A., & Roubaud, D. Environmental degradation in France: The effects of FDI, financial development, and energy innovations. *Energy Economics*, 74, 843–857. [https:// doi. org/ 10. 1016/j. eneco. 2018. 07. 020](https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.07.020) (2018).
  - Marques, A. C., & Caetano, R. The impact of foreign direct investment on emission reduction targets : Evidence from high- and middle-income countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 55, 107–118. [https:// doi. org/ 10. 1016/j. strue co. 2020. 08. 005](https://doi.org/10.1016/j.strueco.2020.08.005) (2020).
  - Melane-Lavado, A., Álvarez-Herranz, A., & González-González, I. Foreign direct investment as a way to guide the innovative process towards sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 172, 3578–3590. [https:// doi. org/ 10. 1016/j. jclep ro. 2017. 03. 131](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.131) (2018).
  - Miankhel, A. K., Thangavelu, S. M., and Kalirajan, K. Foreign Direct Investment, Exports, and Economic Growth in South Asia and Selected Emerging Countries: A Multivariate VAR Analysis. Working paper, 23, 1-22. (2009).
  - Musa Ahmed, E. Are the FDI Inflow Spillover Effects on Malaysia's Economic Growth Input Driven?. *Economic Modelling*, 29(4), 1498-1504. (2012).
  - Nrrll K 'uuttii nlll Isss tigg' ii tee FDI Route for Sustainable Development. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 37, 15–30. [https:// doi. org/ 10. 1016/j. sbspro. 2012. 03. 271](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.03.271)(2012).
  - Roy, A.G. and Von den Berg, H.F. Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Time-Series Approach. *Global Economy Journal*, 6(1), 1-19. (2006).
  - United Nations Conference on Trade and Development. *World Investment Report*. (2022). July. Wang, C., & Kafouros, M. I. What factors determine innovation performance in emerging economies? Evidence from China. *International Business Review*. [https:// doi. org/ 10. 1016/j. ibusr ev. 2009.07. 009](https://doi.org/10.1016/j.ibusr.ev.2009.07.009)(2009).
  - UNCTAD. World Investment Report (WIR), transnational corporation & the infrastructure challenge. United Nations

پښتو ښکته ځاښه علوم انساني و مطالعات فرښکته
پرتال جامع علوم انساني